IJTIMOIY HIMOYA VA INSON KAPITALI: O‘ZBEKISTON TAJRIBASINING FALSAFIY TAHLILI

Buriyev Bunyod Anvarovich
O‘zbekiston Milliy universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Maqolada ijtimoiy himoya bilan inson kapitali o‘rtasidagi bog‘liqlik O‘zbekiston tajribasi asosida falsafiy tahlil qilinadi. Ijtimoiy himoya faqat iste’molni qoplovchi xarajat emas, balki sog‘liq, bilim, kasbiy malaka va ijtimoiy faollikni saqlaydigan sarmoya sifatida yoritiladi. Shu bilan birga, insonni faqat iqtisodiy resursga tenglashtirishning cheklanganligi ko‘rsatilib, qadr-qimmat, erkin tanlov va jamiyatda ishtirok etish inson kamolotining mustaqil qadriyatlari sifatida asoslanadi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy himoya, inson kapitali, inson salohiyati, ta’lim, sog‘liq, bandlik, qadr-qimmat.

Аннотация. В статье на опыте Узбекистана философски анализируется взаимосвязь социальной защиты и человеческого капитала. Социальная защита рассматривается не только как расход на поддержание потребления, но и как инвестиция, сохраняющая здоровье, знания, профессиональные навыки и социальную активность. Показана ограниченность сведения человека к экономическому ресурсу; достоинство, свобода выбора и участие в общественной жизни обосновываются как самостоятельные ценности развития человека.

Ключевые слова: социальная защита, человеческий капитал, человеческий потенциал, образование, здоровье, занятость, достоинство.

Abstract. The article provides a philosophical analysis of the relationship between social protection and human capital through Uzbekistan’s experience. Social protection is viewed not merely as consumption support, but as an investment that preserves health, knowledge, professional skills and social participation. At the same time, the article rejects reducing the person to an economic resource and treats dignity, freedom of choice and participation as values in their own right.

Keywords: social protection, human capital, human capability, education, health, employment, dignity.

Kirish. Inson kapitali tushunchasi bilim, salomatlik, tajriba va mehnat ko‘nikmalarining jamiyat taraqqiyotidagi o‘rnini ko‘rsatadi. Mazkur tushuncha

DOI: 10.5281/zenodo.24240644

iqtisodiy rivojlanishni tabiiy resurs yoki texnika bilangina emas, insonning yaratish qobiliyati bilan bog‘lashga yordam berdi. Biroq insonni faqat daromad keltiruvchi resurs sifatida ko‘rish uning ma’naviy, fuqarolik va shaxsiy qadrini toraytiradi. Konstitutsiyada inson huquqlari, ijtimoiy davlat va munosib hayot kafolatlarining mustahkamlanishi shaxs taraqqiyotini iqtisodiy foydadan kengroq mazmunda talqin etishga asos beradi [1].

Ijtimoiy himoya va inson kapitali ko‘pincha ikki alohida yo‘nalish sifatida tasavvur qilinadi: biri yordam xarajati, ikkinchisi ta’lim va malakaga investitsiya. Aslida kasallik tufayli davolanishdan mahrum qolgan, daromad tanqisligi sabab o‘qishni tark etgan yoki parvarish majburiyati tufayli mehnat bozoridan uzilgan insonning mavjud salohiyati yemiriladi. Ijtimoiy himoya ana shu uzilishni oldini oladi. Maqola O‘zbekiston tajribasida himoya va rivojlanish siyosatining birligini, uning axloqiy chegaralari hamda natijadorlik mezonlarini ochib beradi.

Inson kapitalining iqtisodiy mazmuni shaxs egallagan bilim va ko‘nikmaning mehnat unumdorligiga ta’sirida ko‘rinadi. Ijtimoiy-falsafiy mazmun esa insonning o‘z qobiliyatini qaysi maqsadda va qanday sharoitda ro‘yobga chiqarishi masalasini o‘rtaga qo‘yadi. Majburiy, xavfli yoki qadrni kamsituvchi mehnat yuqori daromad keltirishi mumkin, ammo u inson kamolotining to‘liq ifodasi bo‘la olmaydi. Shuning uchun salohiyatni rivojlantirish erkin tanlov, munosib mehnat va jamoat hayotida ishtirok bilan bog‘lanishi lozim.

Inson kapitali individual mulk bo‘lish bilan birga ijtimoiy munosabatlar mahsulidir. Bola bilimni oilaning daromadi, maktab sifati, sog‘liq, xavfsiz muhit va jamiyatdagi kutilmalar ta’sirida egallaydi. Katta yoshdagi shaxsning malakasi ham mehnat bozori, qayta tayyorlash imkoniyati va parvarish infratuzilmasiga bog‘liq. Demak, muvaffaqiyatni faqat shaxsning sa’y-harakati, muvaffaqiyatsizlikni esa faqat uning aybi deb tushuntirish noto‘g‘ri. Jamiyat imkoniyat maydonini yaratadi, shaxs esa undan foydalanib, mas’uliyatli tanlov qiladi.

Yangi O‘zbekiston strategiyasida inson qadrini taraqqiyot mezoni sifatida ilgari surish aynan shu yaxlitlikni ifodalaydi [2]. Bilimli va sog‘lom fuqaro iqtisodiyot uchun zarur, biroq ta’lim va sog‘liqning qadri faqat ishlab chiqarish natijasi bilan o‘lchanmaydi. Ular insonning dunyoni anglash, yaqinlariga g‘amxo‘rlik qilish, madaniy hayotda qatnashish va o‘z kelajagini belgilash imkoniyatini ham kengaytiradi. Inson kapitali siyosati mazkur mustaqil qadriyatlarni saqlaganida insonparvar yo‘nalishga ega bo‘ladi.

Ijtimoiy xavf ko‘pincha to‘plangan inson kapitalini qisqa muddatda yemiradi. Oila daromadi keskin pasayganda oziqlanish sifati yomonlashadi, davolanish kechiktiriladi, bola darsdan keyingi ta’limdan voz kechadi yoki ishlashga majbur bo‘ladi. Vaqtinchalik yordam shu qarorlarning uzoq muddatli zararini to‘xtatishi

mumkin. Demak, nafaqa va xizmat faqat bugungi iste’molni qoplamaydi; ular kelajakdagi bilim, sog‘liq va mehnat imkoniyatini asraydi.

2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Taraqqiyot strategiyasida ta’lim, sog‘liqni saqlash, bandlik va ijtimoiy himoya vazifalarining bir dasturiy maydonda qo‘yilishi inson salohiyatiga kompleks qarashni aks ettiradi [3]. Mazkur yo‘nalishlar o‘rtasida amaliy bog‘lanish bo‘lmasa, xizmatlarning har biri alohida natija beradi. Masalan, kasbga o‘qitilgan shaxsning ishga chiqishi uchun transport, sog‘liq yoki bolani parvarish qilish masalasi hal etilmagan bo‘lishi mumkin. Kompleks hamrohlik ana shu ko‘rinmas to‘siqlarni aniqlaydi.

Aholini ijtimoiy himoya qilish strategiyasi zaif guruhlarning iqtisodiy faolligini qo‘llab-quvvatlash va xizmatlar sifatini yaxshilashga urg‘u beradi [4]. Faollikni oshirish yordamni tezda to‘xtatish degani emas. Aksincha, shaxs daromad topishni boshlagan davrda maslahat, sug‘urta, moslashtirilgan ish joyi yoki parvarish xizmatini davom ettirish uning mehnat bozorida mustahkam qolishiga yordam beradi. Keskin uzilgan yordam daromadi hali beqaror oilani yana xavf ostiga qo‘yishi mumkin.

Inson kapitalini tiklashda ijtimoiy xizmatning munosabat jihati katta o‘rin tutadi. Uzoq vaqt ishsiz qolgan yoki doimiy yordamga muhtoj bo‘lgan kishida o‘z kuchiga ishonch susayishi mumkin. Mutaxassisning hurmatli muloqoti, erishiladigan kichik maqsadlar va shaxsning tanlovini tan olish ijtimoiy faollikni qayta uyg‘otadi. Bu jarayonni faqat kursga yuborilganlar yoki berilgan sertifikatlar soni bilan o‘lchash yetarli emas. O‘zlashtirilgan ko‘nikmaning amalda qo‘llanishi va hayotiy mustaqillik muhimroqdir.

O‘zbekistonda mahalla darajasida ehtiyojni aniqlash, oilabay ishlash va xizmatlarni bir nuqtaga yaqinlashtirish inson kapitaliga investitsiyaning manzilliligini oshiradi. Hududdagi mutaxassis oilaning faqat daromadini emas, bolalarning ta’limi, sog‘liq holati, mehnat ko‘nikmasi va parvarish yukini ham ko‘ra oladi. Biroq bu model samarali ishlashi uchun ijtimoiy xodimning kasbiy tayyorgarligi, ish yukining me’yoriyligi va qaror mezonlarining ochiqligi ta’minlanishi zarur.

O‘zbekiston–2030 strategiyasining yangilangan yo‘nalishlari inson kapitalini rivojlantirishni ijtimoiy xizmatlar sifati va bandlik bilan bog‘laydi [5]. Ularning o‘zaro ta’sirini baholashda idoraviy ko‘rsatkichlardan tashqari shaxsning hayot yo‘liga oid natijalar kerak: ta’limdagi uzilish qisqardimi, sog‘liq sababli ish kunini yo‘qotish kamaydimi, kasbiy ko‘nikma barqaror bandlikka olib keldimi, ayollarning parvarish yuki yengillashdimi. Bunday mezonlar sarflangan mablag‘ bilan inson hayotidagi o‘zgarish orasidagi bog‘lanishni ochadi.

Investitsiya va mas’uliyat o‘rtasidagi muvozanat ham falsafiy ahamiyatga ega. Davlat zarur sharoitni yaratadi, fuqaro esa imkoniyatdan foydalanish, malakasini rivojlantirish va qonuniy mehnatga intilish mas’uliyatini oladi. Ammo mas’uliyat talabining adolatliligi real imkoniyatga bog‘liq. Ish o‘rni, transport, sog‘liq yoki parvarish xizmati mavjud bo‘lmasa, faollik talabini bajarolmagan kishini jazolash to‘g‘ri emas. Mas’uliyat imkoniyatdan keyin keladi.

Inson kapitaliga yo‘naltirilgan ijtimoiy himoya avlodlararo tengsizlikni kamaytiradi. Ota-onaning vaqtinchalik daromad yo‘qotishi bolaning ta’lim va sog‘lig‘iga qaytarib bo‘lmaydigan zarar yetkazmasligi kerak. Bolali oilaga daromad ko‘magi, inklyuziv ta’lim, erta rivojlanish va sifatli tibbiy xizmat birgalikda ishlasa, tug‘ilgan oilaning sharoiti kelajak taqdirini qat’iy belgilab qo‘ymaydi. Bu nafaqat iqtisodiy samaradorlik, balki adolatli jamiyatning asosiy belgisidir.

Xulosa. O‘zbekiston tajribasi ijtimoiy himoya bilan inson kapitali bir-birini to‘ldiruvchi sohalar ekanini ko‘rsatadi. Himoya daromad va xizmatlar orqali insonning mavjud salohiyatini yemirilishdan saqlaydi, ta’lim, sog‘liq va bandlik bilan bog‘langanda esa yangi imkoniyat yaratadi. Biroq inson kapitali tushunchasi shaxsni iqtisodiy vositaga aylantirmasligi kerak. Qadr-qimmat, erkin tanlov, oilaviy hayot va fuqarolik ishtiroki rivojlanishning mustaqil maqsadlaridir. Shu sababli siyosat samarasi ajratilgan mablag‘ yoki o‘qitilganlar soni bilan birga barqaror bandlik, sog‘lom hayot, ta’limdagi davomiylik va insonning o‘z kelajagiga ta’sir qila olish qobiliyati orqali baholanishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Yangi tahrir. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023.

2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021. – 464 b.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF–60-son “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 25-iyuldagi PF–175-son “O‘zbekiston Respublikasi aholisini ijtimoiy himoya qilish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 16-fevraldagi PF–21-son “O‘zbekiston–2030” strategiyasini 2026–2030-yillarda amalga oshirish to‘g‘risida”gi Farmoni // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.